

Inhoudsopgave voorlopige handleiding

Inleiding	3
Doelen	3
Planning	4
Introductie en verhaalbegrip	5
Kernwoorden voor erfgoededucatie	6
Bijlage 1: Informatie over de turfvaart	7
Bijlage 2: Foto's	10

Inleiding

Eind 2008 is het prentenboek *De Molenmuis* ontwikkeld voor de groepen 1 en 2 om onderdeel uit te maken van de doorgaande leerlijn erfgoededucatie voor het basisonderwijs. Een succesvol project waarin de korenmolen van Hoozevee centraal staat.

De schrijver Tjibbe Veldkamp en illustrator Hans Prij hebben op verzoek het prentenboek *Hond de Waakhond* voor de groepen 3 (4) gemaakt. Uitgeverij Pet! heeft met een subsidie dit opnieuw mogelijk gemaakt.

De hoofdpersoon Hond uit het prentenboek, beleeft zijn avonturen in het Hoozevee van honderd jaar geleden.

Hoozevee was ooit één van de grootste binnenvaarthavens van Nederland met tientallen scheepswerven en kanalen en vrachtschepen die af en aan voeren.

Hond de waakhond is een project over de eigen leefomgeving in combinatie met taalontwikkeling en leesbevordering en het kerndoel Oriëntatie op jezelf en de wereld.

Leerlingen ontdekken in het prentenboek Hond de waakhond dat gebouwen er al heel lang kunnen staan, maar dat de omgeving is veranderd en bijvoorbeeld waterwegen zijn verdwenen.

De bibliotheek verzorgt ook een krat met voor iedere leerling een prentenboek te leen, waardoor het mogelijk is om het materiaal mee naar huis te nemen, zodat ouders samen met hun kind nogmaals het verhaal kunnen beleven. Deze werkwijze sluit ook aan bij de taalontwikkelingsprogramma's als Taaltas en Boekenpret.

Doelen

Het prentenboek is gemaakt voor leerlingen van groep 3, maar is ook inzetbaar voor groep 4.

De taal- en dramaspécialisten van Bureau Meesterschap gaan aan de slag met de volgende uitgangspunten:

- A. **de Leerdoelenmatrix van de Bibliotheek op School**, waarin de kerndoelen Nederlands, Oriëntatie op jezelf en de wereld en Kunstzinnige vorming een leidraad vormen.
  1. Begrijpen en toepassen (nl4, bl5, nl8, nl11, nl12, ko54, ko56)
    - Taalfuncties herkennen
    - Herlezen en herkennen
    - Opbouwen woordenschat
    - Creatief uiten
    - ICT-vaardig
  2. Inleven en waarderen (nl1, nl9, ko56)
    - Plezier in (zelf) lezen
    - Kennismaken met verhalen en boeken
  3. Beoordelen en reflecteren (nl1, nl2, nl3, nl5, nl7, nl8, nl10, ojuw35, ko55)
    - Reflecteren
    - Mening herkennen en vergelijken met eigen mening
    - Reflecteren op eigen werk en dat van anderen

B. de Tussendoelen mondelinge communicatie; onderbouw

1. Deelname aan gesprekken
2. Interactief leren
3. Mondeling taalgebruik
4. Woordenschat
5. Begrijpend luisteren
6. Vertellen en presenteren
7. Reflectie op communicatie
8. Reflectie op taal

Hoe is de relatie met de doorgaande leerlijnen in het cultuurmenu?

Verticale leerlijn

Alles is anders om me heen; een reis door de geschiedenis van Hoogeveen is een erfgoedproject dat in 2005 gestart is in de gemeente Hoogeveen voor kinderen in de leeftijd van 4 t/m 12 jaar. Er zijn inmiddels allerlei producten ontwikkeld voor de onder-, midden-en bovenbouw, die allemaal een link hebben met taalontwikkeling en oriëntatie op jezelf en de wereld.

Horizontale leerlijn:

Het prentenboek met de werklessen en materialen verbindt erfgoed met taal, literatuur, beeldend, spel en media-educatie.

Het doel is de ervaring en inzicht en de creativiteit van de leerkracht zelf zoveel mogelijk in te zetten.

Planning

Hond de waakhond is drie weken ingepast in uw jaarplanning via de inschrijving van het Cultuurmenu.

Februari:	9 scholen (200 leerlingen) voorleestips en lesmateriaal deels testen
Maart:	5 scholen (150 leerlingen) lesmateriaal testen
April:	9 scholen (180 leerlingen) lespakket klaar
Mei:	3 scholen (100 leerlingen)

Introductie en verhaalbegrip

Korte beschrijving

Hond is een zwerfhond die op zoek is naar een baas om te bewaken, want eigenlijk is hij een waakhond. Hij wil een baas om te beschermen, maar de volwassenen jagen hem weg omdat ze moeten werken. Totdat hij een kleine baas ziet, die vast zit op een boot. Hij bevrijdt zijn baas in de veronderstelling dat hij hem goed beschermd. Hij ziet echter alleen zijn eigen natuurlijke vijanden en gevaren, zoals eenden, vogels, een handkar en een poes. Het keerpunt is dat zijn baas hem redt voor de tram. Hond mag voortaan mee met zijn baas op het schip, maar nu worden ze samen aan het touw vastgebonden. Wie is het baasje?
Een verhaal over een vriendschap.

Vragen:

- Waarom hebben mensen een waakhond nodig? (rijk en arm, stad en platteland)
- Waarom zijn er bijna geen waakhonden meer?
- Heb je wel eens een zwerfhond gezien?
- Wat betekent het woord zwerven? Vrijheid, je eigen weg zoeken,
- De zwerfhond is op de eerste 2 bladzijden niet alleen in de natuur. Hoe weet je dat? (kruiwagen en vrachtboot, turfhopen).
- Waar is de kleine baas voor het eerst te zien?
- Wat is de lading van het schip?
- Welke gevaren ziet Hond? Beschermt hij zijn kleine baas goed?
- Welke gevaren zie jij voor het jongetje?
- Waarom zijn Willem en Hond aan het eind vastgebonden?

Boekoriëntatie en verhaalbegrip

Activiteit:	<i>Oriënteren op het boek Hond de waakhond als start voor herhaald voorlezen.</i>
Doelen:	<i>Leerlingen weten dat verhalen een opbouw hebben. Ze kunnen aan de hand van de omslag van een boek de inhoud van het boek al enigszins voorspellen. Ze kunnen halverwege het verhaal voorspellingen doen over het verdere verloop.</i>
Duur:	<i>3 x 20 minuten (met de hele groep, kleine groepjes en weer met de hele groep).</i>
Lesmateriaal:	<i>Prentenboek Hond de waakhond</i>

Gerichte taalactiviteit verhaalbegrip

Activiteit:	<i>Terugvragen van het prentenboek na het voorlezen</i>
Doelen:	<i>Leerlingen weten het verloop van het verhaal te verwoorden aan de hand van gerichte vragen.</i>
Duur:	<i>15 minuten in kleine groepjes; leerkracht bespreekt met de leerlingen (een deel van) het verhaal m.b.v. onderstaande vragen. Deze activiteit kan ook klassikaal in de kring worden gedaan.</i>

Vragen die daarbij gesteld kunnen worden:

1. Waarom zocht Hond naar een baas?
2. Waar liep Hond in het begin van het boek en waar later?
3. Wat zijn de gevaren voor een Hond?
4. Wat zijn de gevaren voor een klein kind?

5. Waarom blaft Hond bij een groot gevaar?
6. Wat gebeurt er als Willem Hond redt?
7. Welk huis krijgt Hond?
8. Wat gebeurt er als Willem en Hond op het schip zitten?

Kernwoorden voor erfgoededucatie

Gerichte taalactiviteit met (erfgoed)woorden *

Activiteit:	<i>Erfgoedwoordenschat</i>
Doelen:	<i>Leerlingen leren nieuwe erfgoedwoorden die ze actief gaan toepassen</i>
Duur:	<i>15 minuten per keer</i>
Lesmateriaal:	<i>Prentenboek en foto's</i>

Vervoer:

- Steekwagen
- Kruiwagen
- Vrachtboot en vrachtzeilschip
- Turfschip
- Hondenkar

Woonomgeving

- Turf stapelen
- Zandpad
- Plaggenhutten arme mensen
- Woonhuizen van burgers
- Trapgevel
- Wonen op een schip (zie verhaal bijlage 1)

Beroepen

- Houtsprokkelaar
- Schipper
- Werkende vrouwen

Dieren:

- Honden = paard van de arme mensen
- Melkgeit (koe van de arme mensen)

Scheepvaart

- Hoofdvaart
- Kanalen en waterwegen
- Met teer naden dichten
- Loopplank
- Punterstok
- Jagerspad

Kinderleven

- Houten speelgoed
- Kleding (mutsen, petten, hoeden, gekleed als volwassenen,
- Houten schoeltas

Bijlage 1

Algemene informatie over turfvaart en het schippersleven

Interview met echtpaar Booij - auteur Roelien Roos

Echtpaar Booij denkt terug aan een sobere, maar mooie tijd op het schip

'Ik leef nu eigenlijk als een burgemeester'

'Het was werken en slapen. Het schip schoonmaken, verven en teren en helpen met laden en lossen als dat zo uitkwam. En 's avonds? Dan moesten we breien, naaien en stoppen. Stilzitten was er voor ons niet bij. Mijn zus en ik wilden ook wel een keertje wat anders doen, maar als we een boek wilden lezen zei mijn moeder 'als je stil wilt zitten, dan ga je maar naar bed.' Jannie Booij-Ooms (87) uit Hoogeveen kan er nu om lachen, maar destijds, als tienermeiden, waren zij en haar zus er echt niet altijd blij mee. Als ze vanuit haar huidige luxe leven terugdenkt aan de sobere tijd op het schip, beseft ze 'ik leef nu eigenlijk als een burgemeester'.

En toch, de jeugdijaren op het schip van haar ouders staan voor altijd als een schitterende tijd in haar geheugen gegrift. Ze vond het vreselijk, toen ze op haar achttiende op de wal bleef. Het was de vrijheid die ze miste en de gezelligheid van schippersfamilies onder elkaar. Haar man Johannes Booij, die tot z'n 48^e voer, denkt er precies zo over.

Jannie Ooms werd in 1925 geboren in een Hoogeveens schippersgezin van vader, moeder, zes broers en twee zussen. Het varen zat de familie in het bloed, want alle zes broers werden schipper. Tussen haar achtste en twaalfde verbleef ze aan de wal bij een goede kennis, maar daarna zocht ze de vertrouwde contouren van het schip weer op. Een Hagenaar van 110 ton. Hij bestaat nog steeds en ligt nu als woonboot in de Amstel tegenover Carré in Amsterdam. Jannies vader was beurtschipper tussen Klazienaveen en Amsterdam. Bestellingen van bakkers vanuit Amsterdam en turfstrooisel voor de rijtuigenmaatschappij op de terugweg.

Schippersjongen

Tot haar achttiende bleef ze aan boord. Haar vader en moeder deden op dat moment in 1943 het schip aan haar broer over, zodat die niet te werk werd gesteld in Duitsland. 'Ik wilde altijd een schippersjongen trouwen', zegt de Hoogeveense, 'maar het werd een automonteur.' Later, toen de kinderen naar school gingen, was ze blij dat hij haar 'aan de wal had gehouden'. Nu had ze tenminste haar kinderen dagelijks om zich heen.

Toen ze weduwe was geworden, ontmoette ze Johannes Booij, inmiddels ook weduwnaar. Geen onbekende in de familie en bovendien een schipper. 'Ik weet niet anders of hij was er', vertelt ze over hun jeugdijaren, 'maar we ontmoetten ieder een ander.' Ze trouwden in 1985 en kunnen sindsdien herinneringen ophalen aan de jaren aan boord. Niet dat dat dagelijks gebeurt, maar het is toch fijn met een gelijkgezinde te kunnen praten. 'Want als je niet gevaren hebt, kun je je echt niet voorstellen hoe het was', weet Jannie Booij zeker.

Klipperaak

Johannes Booij werd in 1920 geboren in een schippersfamilie uit Krakeel. Zelf zag hij in Arnhem het levenslicht, omdat het schip daar toevallig lag. 'Mijn opa had een kleine praam en een boerderijtje op Krakeel en mijn vader werd later binnenschipper. We voeren op een klipperaaak van 145 ton, in Nederland, maar ook wel naar Duitsland', vertelt Johannes Booij. In zijn kinderjaren ging hij op de wal naar school, maar op z'n dertiende haalde vader hem terug op het schip om te werken. 'We maakten lange dagen en weken', zegt Johannes. Vanaf 's morgens zes uur werd er gewerkt, tot 's avonds laat. Regelmatig stond de jonge Hoogevener buiten aan het roer, in weer en wind. Er werd één uitzondering gemaakt in de dagen van hard werken. 'Op zondag voeren we niet

en op zaterdagavond gingen we de Nieuwe Dijk in Amsterdam op of Zwartsluis in. Kijken of er een mooi meisje was en dat bracht je dan aan boord', vertelt hij en zijn ogen glimmen van pret om die herinneringen.

Het schip voer in de beginjaren puur op zeilen, pas later kwam er een zijschroef op, waarmee de boot weliswaar niet meer geheel afhankelijk was van de wind, maar niet zo hard ging als bij een volledige motor. 'Soms kwam er langs het kanaal een scheepsjager met paard bij om het schip te trekken.' Johannes Booij hield het werk tot 1968 vol. Daarna werd hij sluiswachter in de Achterhoek.

Roef

'We woonden in de roef, daar kon je fatsoenlijk zitten op een grote bank. Slapen deed je in de kooien beneden', vertelt Johannes. Op verschillende plekken hingen petroleumlampen. Boodschappen doen kon tijdens het laden en lossen en dan zorgde je wel dat er voldoende voedsel aan boord was. 'Het zit er altijd nog in, dat hamsteren', geeft Jannie Booij toe. Een lege voorraadkast? Het zal haar niet overkomen. Koelkasten en vrieskasten had je niet. Het voedsel werd koel gehouden op een grote watertank van 600 liter achterin het schip. 'Mijn moeder heeft eigenlijk een huzarenstukje geleverd', vindt de Hoogeveense achteraf. 'We hebben in al die jaren nooit zure melk gedronken. Ze kookte de melk dagelijks, soms wel twee keer op een dag als het warm was.'

Het geld moest in de warme maanden verdiend worden. 'We hebben eens tien weken ingevroren gelegen in de winter, die tijd moest je zien door te komen', vertelt Jannie Booij en ze denkt met weemoed terug aan de gezelligheid tussen de schippersfamilies die bij elkaar lagen. 'Vijanden had je eigenlijk niet. We hadden veel contact met andere families, we gingen nogal gauw een kopje koffie drinken bij elkaar. Het was gastvrij, iedereen kon altijd komen en als je ergens een bekende schipper zag, liep je er vast niet voorbij', aldus Jannie Booij.

Communiceren ging per brief. 'We hebben wat afgeschreven', weet de Hoogeveense nog. De brieven werden post restante naar bewuste sluizen gestuurd, zodat ze altijd op de plek van bestemming kwamen. Zowel de ouders van Jannie als van Johannes bleven dankzij radio en kranten goed op de hoogte van het nieuws. In de oorlogsjaren werd deze radio uiteraard verstoep.

De schepen van toen, waarop het noeste werk vooral door mensenhanden gedaan werd, zijn in niets te vergelijken met de schepen van tegenwoordig. Soms komen Johannes en Jannie Booij nog wel eens op een schip van een familielid. Volledige huizen zijn het, voorzien van alle gemakken van tegenwoordig. Ook het Hoogeveen van nu lijkt niet meer op het dorp van voor de oorlog, met de vele schippersgezinnen en de tijd dat iedereen elkaar kende. De kanalen zijn vervangen door asfalt en dat betreuren de twee senioren. 'Ik weet nog wel dat Hoogeveen 30.000 inwoners had. Toen was het een mooie streek', zegt Johannes Booij. Zelf wonen ze in de Sloutersverlaat overigens op een mooi plekje. Dagelijks varen er wel enkele vrachtschepen langs. Johannes Booij ziet ze, weet wat ze vervoeren en wat hun bestemming is. Het schippersbestaan lijkt ver weg, maar de interesse is altijd gebleven.

September 2013

Geschiedenis turfvaart in Drenthe

In het begin van de 17e eeuw kwam in Zuidwest-Drenthe de turfproductie op gang. De eerste turf die hier vandaan werd vervoerd kwam uit de venen rond Kolderveen, Nijeveen en Havelte. Met kleine schuitjes werd de turf over de kanalen of griften naar Meppel vervoerd en daarna door Meppeler potschippers (zie [potschip](#)) naar Zwartsluis gebracht. In Zwartsluis werd de turf overgeladen in grote zeewaardige potschepen die over de Zuiderzee naar Zwolle of Amsterdam voeren. Deze turfvaart met potschepen was vrijwel geheel in handen van de leden van het Meppeler [schippersgilde](#) dat al in 1566 bestond. Zo voeren rond 1607 wel 150 Meppeler turfpotten op Amsterdam. Dit vervoerspatroon van turfschepen die hun lading in Zwartsluis overlaadden bleef tot halverwege de 19e eeuw bestaan. Daarna waren de kanalen in Drenthe zoals de [Hoogeveensche Vaart](#) en het [Meppelerdiep](#) verbreed en verdiept, zodat grotere schepen direct vanuit de venen naar Zwartsluis en de Zuiderzee konden varen. Het overladen in Zwartsluis was toen niet meer nodig.

De turfvaart kende een vast stramien. De turfschippers voeren met hun [pramen](#) zo ver mogelijk over de kanalen en wijkten de Drentse veengebieden in. Door de geringe diepgang van de schepen ging dat vrij gemakkelijk. Het laden was grotendeels vrouwenwerk. De mannen voerden de kruiwagens aan uit het veld die door vrouwen bij de turfhopen waren volgeladen. Eerst werd het ruim van de praam volgestort met turf en daarna werd de deklust gestouwd. Dit was een precies karweitje want de turfstapel mocht tijdens het varen niet overboord vallen. Volgens een speciale stapelmethode, het loegen, werd er een massieve muur van turf rondom de boorden van het schip gebouwd. De schipper kocht meestal zelf zijn eigen turflading van de veenbaas. Bij het laden hielp de schipper niet mee maar verstreekte hij gewoonlijk ruime hoeveelheden jenever. Voor de meeste pramen was de turfmarkt van Zwartsluis het eindpunt. Hier werd de turf uitgeladen en werd de totale omvang van de lading gemeten. Bovendien moesten de schippers hier een aantal heffingen betalen zoals het [mandegeld](#) en de belasting op uitgevoerde turf, de [turfimpost](#). Daarna werd de lading verkocht aan schippers die over de Zuiderzee voeren. Meestal waren dit Meppelers. De kleine pramenschippers uit bijv. Hoogeveen voeren daarna weer terug om een volgende lading te halen.

Toen de Hoogeveensche Vaart na 1850 werd verbreed en uitgediept konden veel schippers met grotere pramen gaan varen. Daarvoor was 75 cm de maximaal toegestane diepgang op de Hoogeveensche Vaart. Met een grotere of Overijsselse praam konden zij direct naar Amsterdam varen en zelf hun turf verkopen aan de eindgebruiker. Veel turfschippers combineerden hun varende beroep met dat van boer of veenbaas.

De turfvaart bleef bestaan zolang er nog behoefte aan deze brandstof was. Rond 1920 stortte de turfmarkt echter in als gevolg van de opmars van de steenkool. Het turfvervoer naar het westen en zuiden van het land werd toen steeds minder rendabel omdat de steenkoolaanvoer daar snel een grote omvang bereikte. In Drenthe kon de turfvaart het wat langer volhouden omdat de afstand van turfgebied naar gebruiker klein was. Veel turfschippers hadden in de loop der jaren een vaste klantenkring opgebouwd. Zij zochten hun turf zelf uit op de turfvelden en kochten de beste partijen op die ze aan hun klanten verkochten. Tijdens de wederopbouw na WO II werd de turfhandel door de overheid gestimuleerd omdat daarmee de steenkool kon worden uitgespaard voor de industrie. Rond 1960 was het echter afgelopen met de turfhandel en daarmee ook met de turfvaart. Steenkool was de gangbare brandstof geworden en vanaf 1963 deed ook het aardgas zijn intrede. De laatste Drentse turfschipper was Lieuwe de Harder uit Meppel die in 1965 zijn laatste vrachttje turf vervoerde.

Turf, turfvaart: Turf werd ook wel het 'bruine goud' genoemd, omdat het winstgevend was erin te handelen. Turf is gedroogd veen. Veen bestaat uit lagen van afgestorven planten op de bodem. Turf is goed brandbaar. Het werd gebruikt als brandstof om huizen te verwarmen. Je kon turf 'steken', met een schop uit de grond halen. Om het turf te vervoeren werden turfvaarten, kanalen, aangelegd. Daar vervoerden men het turf op platte schepen over.

Bijlage 2 Foto's uit het Drents Archief

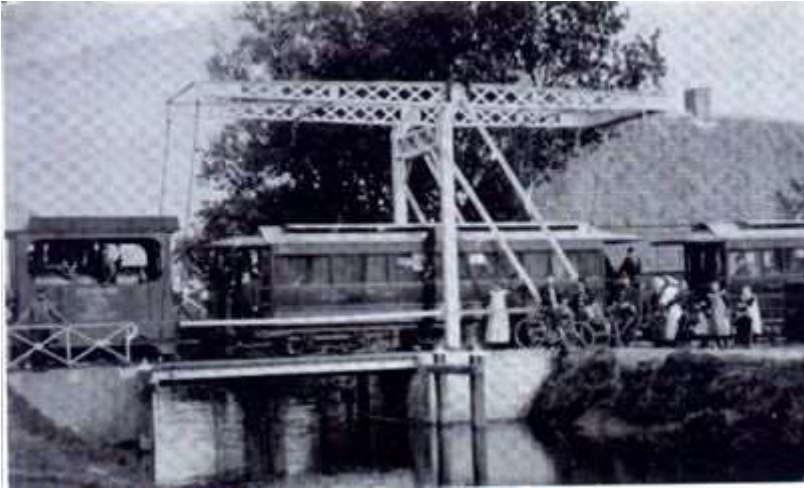
De Huizen Oost en West zijde Hoogeveen

De huizen Oost Zijde Zuid Hoogeveen

Plaggenhut

Tram op brug Wolfsbosstraat

Hondenkar

Via deze link kunt u nog meer foto's van Hoogeveen bekijken.

<http://www.pinterest.com/biebhoogeveen/grootscheeps/>